

УДК 334.72

Н.М.ОСТРОВЕРХ

Управління Південної залізниці, м.Харків

ПЕРЕХІДНА ЕКОНОМІКА В КОНТЕКСТІ АЛЬТЕРНАТИВ І КОНЦЕПЦІЙ РОЗВИТКУ

Висвітлюється зміст перехідної економіки України через призму формаційної парадигми, альтернатив сучасного розвитку і основних передумов стратегічної концепції розвитку держави.

Постановка проблеми перехідної економіки та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями викликана звичним уявленням – Україна, як і колишні республіки СРСР, у тому числі й Росія, здійснює перехід “від соціалізму”. Таке розуміння має певні підстави. По-перше, за логікою формаційного підходу, панувавшого у вітчизняній науці, суспільству, “яке відходить від капіталізму”, природно, треба було б рухатись до соціалізму. По-друге, в Україні як частині СРСР дійсно склалась система, істотно відмінна від капіталістичного ринкового господарства: тут виникли пануюча державна власність на засоби виробництва, планування народного господарства, різноманітні соціальні форми задоволення потреб населення в послугах освіти, культури, охорони здоров'я і т.д. По-третє, закріпленню названого уявлення “сприяло” панування в суспільстві, в тому числі і в науці, політико-ідеологічного пресу, що виключав можливість вільного наукового аналізу і критики.

Проте, в цілому – що важливо для даного аспекту аналізу – формаційна парадигма сформувала в колишній нашій країні усталене уявлення про лад, який склався в СРСР, як про вищий ступінь історичного розвитку, оскільки вона виникла після капіталізму, котрий отримав у Росії до 1917 р. достатній розвиток для того, щоб здійснити цей крок “угору”. Причому це глибоко проникло і в науку, і в менталітет усвідомлення “вищості” не переборюється тим, що “соціалізм” (за загальним визнанням) виявився не справжнім (казарменим, квазідержавним, “мутантним” і тому подібним). Більш того, саме воно слугує підвалиною для концептуальних трактувань змісту перехідної вітчизняної економіки: або як процесу усунення недоліків (деформацій, мутацій) соціалізму, або як процесу переходу від “поганого” соціалізму до “кращого”, або, накінець, як “перехідного періоду від соціалізму до капіталізму”. Подібні трактування (за всієї їх неоднозначності) мають два важливих негативних наслідки.

По-перше, такого роду концепції відторгаються суспільним менталітетом, оскільки суспільство не залучає ні повернення до “реального

соціалізму”, ні регресивного руху до якогось ступеню якогось капіталізму – “дикого”, номенклатурного і так далі (капіталізм – це ж перед соціалізмом!). Звичайно, в даному випадку слід відрізняти концепцію і реальний розвиток соціально-економічних процесів у перехідний період, проте важливість концепції в тому і полягає, що вона у значній мірі впливає на цей розвиток.

По-друге, ці концепції достатньо вузько, не у відповідності з реальними задачами переходу, орієнтують практику реформування на рух саме (і тільки) до капіталізму (оскільки суспільство від “соціалізму” відходить).

У вирішенні питання, від чого повинна піти Україна, соціалістична парадигма породжує ще один наслідок – трактування історичного шляху України в ХХ ст. в межах світової цивілізації не як “нормального”, а як цілком особливого, унікального (невдалого) експерименту, що привів суспільство в підсумку семидесятилітнього зигзагу в глухий кут. Саме “методологія унікальності” розвитку нашої країни, її рух до соціалізму (комунізму) при виявленому краху цієї мети зумовлює висновок, що все, що було, – “марне витрачання часу”, а рух з “глухого кута” можливий тільки назад.

Сумнівність такого трактування виявляється вже при постановці питання: “від чого” це сталося? Про це можна говорити лише при абсолютизації як єдино вірного, “нормального” шляху розвитку західних країн. Але такий перехід був би проявом жорсткого детермінізму, однолінійного трактування суспільного розвитку. Про це можна говорити також лише при ототоженні змістовних економічних процесів, які відбулись в Україні як складовій колишнього Союзу за сімдесят три роки (розвиток виробництва, науки, освіти, культури, охорони здоров’я і так далі) з “соціалістичним оформленням” цих процесів. Але відмінність між ними завжди проводилась і вітчизняними, і закордонними вченими. Як зазначав Р.Арон, “в області економіки радянські люди здійснили величезну роботу, яка, проте, немає нічого спільного з висхідним уявленням К.Маркса про соціалізм” [1].

Таким чином, вимагається більш точна, реальна оцінка суспільства, що склалася в Україні і колишньому СРСР на початок перехідного процесу, в контексті світового розвитку, що є однією з невирішених раніше частин загальної проблеми, котрій присвячується це дослідження.

Отже, виходячи з актуальності, ступеню наукової розробки і необхідності вирішення вказаних задач загальної проблеми, сформулюємо цілі даного дослідження: визначимо тенденції розвитку економіки в історичному контексті; окреслимо істотні відмінності у баченні страте-

гічних цілей розвитку України і нинішніх безпосередніх цілей економіки і суспільства. Для цього слід:

- системно проаналізувати альтернативи розвитку в ХХ ст.;
- відокремити основні передумови сучасної стратегічної концепції розвитку України.

Таким чином, виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів слід розпочати з того, що економічна історія показує: події, котрі відбулись в Україні як частині Російської імперії на початку ХХ ст., не тільки не випадають із загального ходу світового розвитку, але й найтісніше з ним пов'язані. Формування світового господарства на рубежі ХІХ - ХХ ст., зростаюче усупільнення виробництва в національному і міжнародному масштабах виявили відому кризу традиційної ринкової системи господарювання. Найбільш глибоким і глобальним проявом цієї кризи стала перша світова війна. Ситуація кризи визнавалась і марксистськими і немарксистськими напрямками.

Які ж були шляхи подолання цієї кризи, які нові тенденції розвитку економіки пробивали собі дорогу? Нова генеральна тенденція виявилась пов'язаною з необхідністю втручання в стихійні ринкові відносини відомої регулюючої сили, доповнюючої дію “невидимої руки” дією “руки” достатньо помітної і відчутної. Мова йде про підсилення свідомого, перш за все, державного, регулювання економіки, долаючого об'єктивні вади ринкового механізму.

Реалізація цієї тенденції означала своєрідну мутацію ринкового (капіталістичного) господарства, в результаті якої воно виявлялось більш досконалим. Проте, форми прояву подібної мутації виявились подвійними: або державне регулювання діяло опосередковано, “вбудовуючись” в ринковий механізм і підпорядковуючись йому; або державне регулювання діяло безпосередньо, встаючи “над ринком” і в тій чи іншій мірі підпорядковуючи (у крайньому випадку ігноруючи) його собі. Принципова відмінність цих двох форм не виключала того, що на практиці вони діяли не в чистому виді, проте в більшості країн ринкової економіки знайшла застосування перша модель. Модель “примусово спрямовального господарства” отримала розповсюдження (безумовно, за відомих відмінностей), зокрема, в Росії, Італії і Німеччині.

Як показав аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, дія названих моделей мала теоретичне обґрунтування: першої – перш за все, в працях Дж.Мейнарда Кейнса, котрі здійснили революцію в підходах до економічних проблем та аналізу економіки [2]; другої – в працях В.Ойкена [3] та інших. Іншими словами, модель, що отримала своєрідне застосування в Росії (а Україна

була тоді в її складі як невід’ємна частина) після жовтня 1917р., не була взагалі випадковою, а представляла собою варіант теоретичного відображення реальних економічних тенденцій світового розвитку на початку ХХ ст.

Отже, запропонований таким чином аспект розгляду економічного розвитку України підкреслює не унікальність і не особливості його (воно, безумовно, були і повинні прийматись до уваги), а те загальне, що поставило його в ряд процесів, властивих для всіх країн світу. В цьому сенсі вибрана як Україною, так і Росією модель вже не може трактуватись повністю як історичний зигзаг. В її межах, очевидно, вирішувались і найважливіші позитивні задачі, до речі, які зазначались і більшістю західних економістів. Інша справа, що, як зазначав, наприклад, В.Ойкен, вона мала істотні обмеження, була менш ефективна, ніж модель ринкової економіки [4]. Це підтвердила і практика тодішньої дійсності.

Вітчизняна економіка на початок сучасного перехідного процесу сформувалась історично під впливом особливостей подвійного роду. З однієї сторони, це історично об’єктивні умови України, з іншої – особливість суб’єктивного, спрямовального розвитку економіки після жовтня 1917 року. Ринкова економіка в Україні (у складі Російської імперії) на цей період не була достатньо розвинута, тому підсилення державного керівництва в контексті кризи ринкового господарства було в якійсь мірі екзогенним фактором.

Централізований характер управління економікою отримав тоді найяскравішого, крайнього виразу. Безпосереднє, пряме регулювання мало за основу практично повне одержавлення засобів виробництва, проявлялось у директивному розподілі всіх ресурсів, ринкові відносини набули чисто формального характеру. Економічне зростання, причому ціною обмеження особистого споживання, стало головним критерієм суспільного розвитку.

Така детально описана Я.Корнаї (ресурсообмежена) модель функціонування [5] вела до переважно екстенсивного типу розвитку, “несхильності” економіки до досягнень науково-технічного прогресу; сприяла закріпленню існуючої структури виробництва (розвитку диспропорцій); зумовлювала зрівняльний розподіл благ у сполученні з привілеями для окремих груп; підривала трудову мотивацію працівників, їх ініціативу; практично виключала підприємницьку функцію; породжувала ненасичуваний попит у всіх областях, який розвинувся у постійний, загальний, інтенсивний дефіцит.

Все вищезазначене добре відомо. Необхідно лише підкреслити, що зазначена «радикальність» була пов’язана з необхідністю максимально прискорити розвиток вітчизняної економіки, з тим, щоб подолати її від-

ставання від економіки індустріально розвинутих країн. Багато що в даному аспекті, причому в достатньо короткі терміни, дійсно вдалось вирішити. Платою за істотні досягнення тодішнього суспільства стали зазначені вище поступове зниження ефективності економіки і, на кінець, глибока криза, що виявила необхідність переходу до іншої економічної системи.

Ця криза нині трактується як “криза соціалізму”. Це закономірно в тому сенсі, що особливістю даної моделі розвитку було і те, що всі проведені заходи розглядались як форми соціалістичного будівництва. Іншими словами, реально діюча економічна модель в Росії (і в Україні як частині тієї держави) була “прикрита” соціалістичною ідеєю. Тому тодішнє радянське суспільство і в західній науці справедливо “позначалось” як “соціалістичне суспільство”, хоч частіше використовувались інші терміни: “командна економіка”, “централізовано керована економіка”, “планова економіка”, “тоталітарна економіка” та інші. Проте важливо ще раз підкреслити, що головне у заданій “кризі соціалізму” не в тому, що і в Україні, і в Росії (і в ряді інших країн) соціалістична ідея не отримала реального втілення (вона буде існувати як ідея і далі), а в тому, що вибрана і діюча тут впродовж десятиліть економічна модель виявилась нездатною ефективно вирішувати сучасні проблеми соціально-економічного прогресу.

Тому вітчизняне суспільство, звільнившись від “прикривавшої” його впродовж десятиліть “соціалістичної вуалі”, перш за все має “піти” від усталеної в ньому за цей період реальної економічної моделі планової (командної) економіки з усіма її викладеними вище негативними рисами. Цей процес буде означати перетворення і всіх інших сфер суспільства.

На концептуальне вирішення проблеми великий вплив здійснює не тільки “соціалістичний менталітет”, але і спадщина минулого, які зумовлюють висування на перший план фактору особливостей і унікальності шляхів розвитку України, таких, як перевага вертикальних за характером у порівнянні з горизонтальними зв’язків; специфіка державного управління та місцевого самоврядування; відсутність традицій приватної власності в земельних відносинах і т.д.

Звідси у висновках даного дослідження і перспективах подальших розвідок у цьому напрямку слід вказати на складність формування в Україні громадянського суспільства, реальних ринкових відносин.

Безумовно, врахування цих особливостей обов’язкове, важливе і накладає свій відбиток на форми як перехідного процесу, так і майбутньої економіки. Проте важливо пам’ятати і те, що “особливе” визначає саме форми процесу, не виключаючи з його змісту деякі загальні (для

низки країн або для цивілізацій в цілому) моменти. Такі загальні моменти в перехідній економіці можуть бути у всіх колишніх соціалістичних країн. На кінець, на перехідні процеси в цих країнах повинні впливати глобальні процеси, які активно розгортаються в сучасному світі, зокрема, перехід розвинутих країн від індустріального до постіндустріального суспільства.

Концепція “повернення” в процесі переходу вітчизняної економіки на “загальний шлях” має враховувати ці загальні змістовні моменти. В радикальній постановці питання про перспективи розвитку України стоїть просто: або автаркичний унікальний шлях (побудова якогось особливого суспільства в “окремо взятій країні”), або особливі форми загального шляху. Проте, слід зазначити, що для першого варіанту, як показали результати проведеного дослідження, немає соціальних або економічних обґрунтувань.

Важливо бачити істотні відмінності стратегічних цілей розвитку України і безпосередніх цілей економіки і суспільства на нинішньому етапі. Це пояснюється не тільки тим, що перехідна економіка розгортається історично хоч би за декількома етапами і задачі початкових і кінцевих етапів не можуть бути однаковими. Справа в тому, що за своїм змістом перехідна економіка виявилась “багатопрошарковою”. Вона повинна вирішувати низку якісно різнорідних задач, які відрізняються за характером, термінами здійснення, обсягом заходів і тому подібне, причому вирішення однієї задачі часом суперечить вирішенню іншої.

Так, перш за все, зміст перехідної економіки пов’язаний із стратегічним напрямком формування ефективної соціально-економічної системи майбутнього. Разом з тим, перехідний процес вирішує задачі трансформації планової економіки в сучасну ринкову. Цей важливий змістовний момент перехідного процесу тісно пов’язаний з вирішенням стратегічних задач, але не тотожний їм. На кінець, початковий етап переходу, як показує практика, породжує специфічні задачі, котрі витікають з кризового стану суспільства. Сполучення цих (у крайній мірі трьох взаємопов’язаних, але відносно самостійних) груп соціально-економічних проблем і утворює конкретну своєрідність перехідної української економіки.

Таким чином, оптимізація економічних відносин, вирішення проблем розвитку вимагають застосування багатоступінчастих підходів, які ґрунтуються на широкому врахуванні загальноцивілізаційних закономірностей регіональних і національних особливостей, історико-генетичних і етнічних факторів та інших чинників.

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М., 1993. – 206 с.

2. Кейнс Д.М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Наука, 1978. – С.71-

454.

3.Ойкен В. Основные принципы экономической политики. – М.: Прогресс, 1995.– 148 с.

4.Ойкен В. Основы национальной экономики / Пер. с англ. – М.: Экономика, 1996. – 198 с.

5.Корнай Я. Дефицит / Пер. с венг. – М.: Наука, 1990. – 438 с.

Отримано 12.04.2004

УДК 658.7

Є.В.КРИКАВСЬКИЙ, Р.ПАТОРА, доктора екон. наук, О.П.ДАШКІВСЬКА
Національний університет „Львівська політехніка”

ТРАНСПОРТНІ ВИТРАТИ В СТРУКТУРІ ЛОГІСТИЧНИХ ВИТРАТ

Ідентифіковані чинники формування перевізних ставок. Обґрунтовані принципи ціноутворення на ринку транспортних послуг, виявлені залежності між складовими логістичних витрат та обґрунтований механізм їх сумісної оптимізації.

Проблема оцінки витрат транспортування важлива як з точки зору прийняття стратегічних рішень щодо вибору виду і способу перевезення, перевізника, так і з точки зору прийняття вищих за ієрархією управлінських рішень, що інтегрують чи по горизонталі, чи по вертикалі цілі інших учасників логістичного каналу. Позаяк, “галузева” (транспортна) постановка проблеми передбачає досягнення мінімальних транспортних витрат при акцептованому досягнутому рівні інших критеріїв оцінки перевізників (надійність, доступність, час тощо), то “системна” (логістична) постановка проблеми передбачає досягнення мінімальних логістичних витрат за цих же акцептованих умов перевезення, в складі яких транспортні витрати не обов’язково мають бути мінімально можливими. Тобто, мова йде про субоптимальне “транспортне” і оптимальне “логістичне” рішення. І перше, і друге вимагає:

- об’єктивної оцінки рівня транспортних витрат;
- встановлення чинників, стосовно яких є еластичними цінові параметри перевезення;
- встановлення чинників, стосовно яких є еластичними цінові параметри інших логістичних процесів, таких як складування, управління запасами, пакування, маніпулювання, внутрішньовиробничі переміщення тощо;
- встановлення чинників, стосовно яких є еластичними цінові параметри інших господарських процесів, таких як закупівля, дистрибуція, фінансова діяльність, взаємодія з навколишнім середовищем тощо.

Фахова наукова і навчальна література з проблем логістики в тій чи іншій мірі звертає увагу на проблему оцінки транспортних витрат як